

**ТҮРКІ ФРАЗЕОЛОГИЯСЫ: ЗЕРТТЕЛУІ, ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ
МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ**
Халықаралық ғылыми-теориялық конференция
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

Түркия Республикасы
24-27 сәуір Стамбул, 2023

**TÜRKÇE DEYİMLER: BİLİMSSEL, KURAMSAL, METODOLOJİK AÇISINDAN
İNCELENMESİ; TARİHİ VE BUGÜNÜ**
Uluslararası Bilimsel ve Teorik
KONFERANS MATERYALLERİ

Türkiye Cumhuriyeti,
24-27 Nisan İstanbul, 2023

The collection of materials of the
International Scientific and Theoretical Conference

**TURKIC PHRASEOLOGY: RESEARCH, SCIENTIFIC AND
THEORETICAL METHODOLOGY AND PROSPECTS**

Republic of Turkey,
24-27 april Istanbul, 2023

ISBN 978-601-04-3966-5

Түркітанушы ғалым АВАКОВА РАУШАНГҮЛ ӘМИРДИНҚЫЗЫНЫҢ
60 жылдық мерейтойына арналған
**ТҮРКІ ФРАЗЕОЛОГИЯСЫ: ЗЕРТТЕЛУІ, ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ
МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ**
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ
24-27 сәуір Стамбул (Түркия) 2023

Bilim insani ve türkolog
AVAKOVA RAUŞANGÜL AMİRDİNKİZİ’NİN
60. Yıldönümü anısına
**“TÜRKÇE DEYİMLER:
BİLİMSEL, KURAMSAL VE METODOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ
VE TARİHİ VE BUGÜNÜ”**
ULUSLARARASI SEMPOZYUM
24-27 NISAN İSTANBUL (TÜRKİYE) 2023

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND THEORETICAL CONFERENCE
TURKIC PHRASEOLOGY: RESEARCH, SCIENTIFIC AND
THEORETICAL METHODOLOGY AND PROSPECTS**
is dedicated to the 60th anniversary of the turkologist
AVAKOVA RAUSHANGUL AMIRDINOVNA
24-27 April Istanbul (Turkey) 2023

Халықаралық конференция материалдарының жинағы түркітанушы ғалым, профессор Авакова Раушангүл Әмирдинқызының 60 жылдық мерейтойына арналған ғалымдар мақалаларынан, тілдердің әр түрлі мәселелері бойынша ғалымдардың және жас ғалымдардың ғылыми зерттеулерінің өзекті материалдары бойынша ұсынатын мақалаларынан тұрады. Барлық мақалалар түпнұсқада берілген.

Uluslararası Sempozyum Materyalleri Türkolog Prof. Ravşangül Amirdinkızı Avakova'nın 60. yıldönümüne adanmış Araştırmacılar Bildirilerinden Dillerin çeşitli meseleleri hakkında araştırma yapanların ilmi araştırmalarının güncel konuları üzerinde yapılan çalışmalarından oluşmaktadır. Tüm bildiriler orijinal şekilde verilmiştir.

The collection of materials of the international conference from scientific articles dedicated to the 60th anniversary of the Turkologist Avakova Raushangul Amirdinovna includes articles that present the results of scientific research by scientists and novice researchers on various issues of linguistics on the actual material of languages. All articles are given in original form.

Алматы: Қазақ университеті, 2023. – 389 с.
©КазНУ имени аль-Фараби, 2023

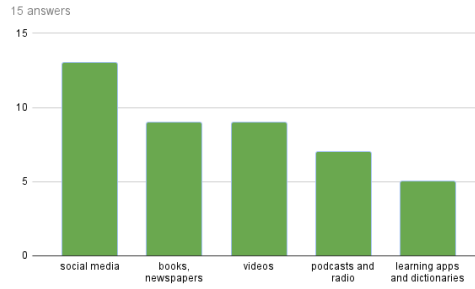

Figure 3 – Distributions of answers to the question “How do you learn new neologisms related to technology?”

There were five possible responses to the third question. With a 31,7% response rate, social media were the most favored response of 13 respondents. Books, newspapers and videos took the second spot with 19,5% (9 students). 17,1% (7 students) of the class chose the response for podcasts and radio, five students selected learning apps and dictionaries. Analyzing the responses, we can conclude that social media is one of the effective ways to learn neologisms, because teenagers spend most of their time there.

Conclusion. Language is a means of human communication and is in constant motion. Language develops in the same way as society. Every year, units appear on social networks denoting innovative inventions, feelings and behaviors of people using sentences. This article considers the relevance and significance of neologisms used by young people in social networks and is evaluated using surveys with an analysis of their results. According to the analysis, it is better for students to memorize words, especially neologisms, on social networks than on other platforms. Since they use the social network more for their interests. Therefore, we think it is possible to come up with additional interesting topics, channels and accounts in social networks using new methods and techniques. Content makers of such accounts should come up with new approaches to interest students and open the desire to study words. This would help students not just waste time and spend time efficiently and interestingly.

References:

1. V.P. Andrienko, E.Yu. Chief (2017). Difficulties of translating neologisms Scientific Journal, Simferopol.
2. Arnold I. V. Lexicology of the modern English language: textbook. manual. –M.: FLINT : Science. 2012.
3. Vinogradov V.V. Basic types of lexical meanings of the word// Questions of linguistics. – M.:Lexicology and Lexicography proceedings. 1953.
4. Zenina, O. (2013). Modern youth speech: norm or antinorm [Electronic resource]. Extracted from <http://festival.1september.ru/articles/598372/>
5. Peshkova D.Y. English neology: ways to replenish the vocabulary at the present stage // Izvestiya Volgograd State Pedagogical University. 2019.

**Ибраева Ж.К., Нәбиева Г.С.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Алматы, Қазақстан**

ҚОСТІЛДІЛЕР СӨЙЛЕУІНДЕГІ УЗУАЛДЫ ҚҰБЫЛЫСТАР

Özet: Kazakistan’da meydana gelen dil süreçleri dilbilimcilerin dikkatini çekmeye devam etmektedir. Günümüzde araştırmacılar Kazak Dilinin işlevsel durumunu değiştirmeye odaklanmıştır. Kazak Dili, çeşitli iletişim alanlarında bu statüye karşılık gelen pozisyonları güvenle işgal etmeye başlamıştır. Makale, asıl olan halkın (autokhon) temsilcilerinin Rus-Kazak iki dilliliği içinde Kazakçanın ikinci dik olarak kullanılmasını ele almaktadır. Makaledeki analizin temel amacı, dil yarışması koşullarında iki dillilerin konuşmasında ortaya çıkan kullanım hatalarının belirlenmesidir.

Anahtar kelimeler: iki dillilik, karışma, dil politikası, dilin durumu, kullanım, konuşma hataları

Summary: The language processes taking place in Kazakhstani society continue to attract the attention of linguists. Today, researchers are focused on changing the functional status of the Kazakh language. The Kazakh language began to occupy positions confidently that correspond to this status in regulated areas of communication. The article deals with the Russian-Kazakh bilingualism of representatives of the autokhon ethnos with the Kazakh language as the second. The main object of the analysis in this article is the usage errors that appear in the speech of bilinguals in the conditions of language competition.

Keywords: bilingualism, interference, language policy, language situation, usage, speech errors

Қазіргі Қазақстан көптілді кеңістікке айналып отыр. Еліміздегі этностардың алуантүрлілігі республика территориясында бірнеше тілдің қызмет етуіне әкелді. Елімізге көпмәдиеттілік пен көптілділік тән болғанымен, қарым-қатынастың негізгі құралы ретінде қазақ және орыс тілдері сипатталады. Бүгінде қостілділік республикадағы ең маңызды тілдік көрсеткіш болып табылады. Тілші ғалымдардың аса назар аударатын мәселелерінің бірі қазақ-орыс және орыс-қазақ қостілділіктері. Қазақ-орыс қостілділігін орыстандыру саясатымен байланысты Қазақстан және Ресей қазақтарына тән кең өріс тапқан тілдік құбылыс деп анықтайды. Бүгінгі таңда аса өзекті болып отырған орыс-қазақ қостілділігі, керісінше, қазақ тілінің жаппай меңгерілуімен байланысты құбылыс.

Арнайы жүргізілген тілдік саясаттың нәтижесінде аз уақытта қазақ тілі белсенді түрде қоғам өмірінің көптеген салаларына ене бастады. Іс қағаздар жүргізу, ғылым және білім саласында, жергілікті басқару органдары мен басқарушы билік жұмысында қазақ тілі мәртебесі жоғары жылдамдықпен көтеріле бастады. Мұның барлығы қазақ тілінің дамуына игі ықпал жасады. Қазақ тіліне мемлекеттік мәртебенің берілуі елдегі тілдік жағдаяттың өзгеруіне септігін тигізді. Орыс тілділердің мемлекеттік тілді меңгеруінде үлкен серпілістің орын алуы; ресми, іскерлік, тұрмыстық салаларда қостілділіктің жаңа түрі – орыс-қазақ қостілділігінің пайда болуына әкелді.

Қазақстанның тілді жағдаяты өнімді қостілділіктің екі түрімен сипатталады: субординативті және координативті. Субординативті билингвизмді стихиялы деп сипаттауға болады. Ол әдетте күнделікті қатынастың әртүрлі саласында көрініс табады: нарықта, дүкенде, көлікте және басқа да халыққа қызмет көрсету салаларында. Сонымен бірге, қарым-қатынастың сәттілігі коммуниканттардың қазақ және орыс тілдерін білу деңгейіне байланысты. Егер қарым-қатынас қазақ немесе орыс тілдерінде жүргізілсе, аталған тілдерді жеткілікті дәрежеде білмейтін қазақ ұлтының өкілдері оң коммуникативті нәтижеге ұмтыла отырып, сөйлеу кезінде ана тілінің элементтерін қосады. Дұрыс сөйлеуді тудыратын билингвизмнің екінші түрі екі тілді меңгеру деңгейі жоғары жағдайларға тән. Зерттеудің негізгі нысаны болып саналатын Қазақстандағы қостілділіктің жаңа түрі орыс-қазақ қостілділігі гетерогенді және көп жағдайда субординативті деп сипатталады. Субординативті билингвизм – бұл сөйлеушінің тілдер арасындағы айырмашылықтарға қарамастан, екінші тілді ана тілі арқылы қабылдайтын жеке билингвизмнің бір түрі [1, 65].

Кейбір тілші ғалымдарды билингвизм жалпы танымның және / немесе когнитивті үдерістердің өзгеруіне әсер ете ме деген сауал мазалайды [2, 263]. Сөзсіз, бірнеше тілді меңгерген тұлғаның санасы мен танымдық жүйесінде өзгерістер орын алады. Меңгерілген тілдер арасындағы бәсекелестік толассыз жүзеге асып отырады. Тілдерді жеткіліксіз меңгерген кезде ерекше көрініс байқалады. Екінші тілді меңгеру кезіндегі сөйлеуді қалыптастырудың қиындығы, сөйлеу механизмдерінің жетілмегендігіне байланысты сөйлеуді бағдарламалау мен жобалау міндеттері арасында сөйлеушінің назары бөлінеді. Біріншіден, сөйлеуші өзінің ана тіліндегі барлық күші «жұмсалатын» бағдарламаны құрудағы күрделі операцияларды орындауы керек, яғни ол жағдайды бағалап, нәтижесін болжап, жетістіктерге жету жолдарын анықтауы керек. Екіншіден, ол өзіне қиынға соғатын екінші тілдің көмегімен бағдарламаны жүзеге асыруға арналған көп сатылы операцияларды, тасымалдаушыдан қосымша күш жұмсауды қажет етпейтін операцияларды жасау қажеттілігімен бетпе-бет келеді, өйткені олар автоматтандырылған дағды негізінде жүзеге асырылады. Дұрыс сөздерді таңдау, грамматикалық нормаларды сақтау, өзге тілдің ерекше айтылымдарын ескеру, тыңдаушыны азды-көпті қанағаттандыратын интонацияны сақтау сөйлеу қарқынын

баяулатып, сөйлеу кезінде үзілістер мен кедергілерге әкеледі. Сөйлеуді басқару жүйесі әлі жетілмеген және автоматтандырылмаған болса да, грамматикалық қателерді сөйлеушінің өзі анықтап, тіркеп отырады [3, 9]. Тілді жеткіліксіз меңгергенде сөйлеу бөліктеріндегі кідірістер мен кедергілер әртүрлі типтегі қателіктер мен кемшіліктер түрінде көрінеді [4, 57]. Зерттеу нысаны саналатын қостілді тұлғалар сөйлеуінде қателердің жоғары жиілікпен кездесуінің де себебі де сонда.

Жалпы алғанда тілдік қатынастардың нәтижесі ретінде орын алған субординативті қостілділікке іліспелі құбылыстар өте көп. Орыс тілі бірінші, ал қазақ тілі екінші тіл болып табылатын билингвтер үшін қазақ тілінде сөйлеуді тудыруда қиындықтар бар. Аталған тұлғалардың этностық тілдері қазақ тілі болғанымен, бірінші тілімен сәйкес келмейді. Бала кезден бастап қазақ және орыс тілдерін араластырып сөйлеген немесе мүлде қазақша сөйлемеген тұлғаларға қазақ тілінде еркін, әрі қатесіз сөйлеп кету оңай болмағаны түсінікті жағдай. Бақылауға алынған респонденттердің оқуды бітіруі, жұмысқа орналасуы, түрлі қызметтерді атқару шақтары «қазақтандыру» саясатының кезеңімен тұспа-тұс келді. Экономикалық, мәдени, саяси, әлеуметтік және т.б. экстралингвистикалық факторларға байланысты бұл тұлғаларда қазақ тілінің тілдік жүйесін меңгеру үлкен жылдамдықпен жүзеге асты деуге болады. Айта кететін жайт, аталған қостілділер екінші тілді, яғни қазақ тілін мақсатты түрде оқу орнында емес, табиғи тілдік ортада меңгерді.

Жоғарыда аталған түрлі факторларға, тіл үйрену уәждемесінің жоғары болуына және тілді қысқа мерзімде меңгеру тура келуіне байланысты қазақ тілі Т2 болып табылатын этностық қазақтар тілінде ерекше лингвистикалық құбылыстар қалыптаса бастады. Анықталған құбылыстар тілдік нормаға бағынбайды, бір қарағанда оларды тілдік қате деуге болады. Алайда, зерттеу барысында анықталған қателер үнемі қайталанып отырды және респонденттер сөйлеуінде кездесу жиілігі жоғары болды. Лингвистикалық тұрғыдан келетін болсақ, бұндай құбылыстарды бірқатар зерттеушілер «узус» деп анықтайды. Жалпы алғанда норма және узус тіл білімінде ажырамас құбылыстар.

Тілдік норма және узус терминдерінің мәнін ашу барысында ғылыми зерттеулерге жасалған шолу нәтижесінде отандық, шетелдік, ресейлік зерттеушілердің аталмыш терминдерге қатысты пікірлерінің көптігіне қарамастан, сайып келгенде көзқарастар бір жерге тоғысатыны байқалды. Отандық зерттеушілерден тілдік норма және узус мәселелерін зерттеушілер қатары аз емес. Академик Р. Сыздықованың «Тілдік норма және оның қалыптануы» атты еңбегінде: Тіл мәдениеті, норма дегендерге қатысы бар терминдердің және бірі – узус. Орыс тіл білімінде бұған көбінесе «узус – қолданылып кеткен тілдік бірліктер» деген түсініктеме береді, узустың қарама-қарсысында окказионалдық бірліктер, яғни әдеттегі (нормадағы) мағынадан бөлек, тек сол контексте келтірілген мағынада жұмсалған сөздер тұрады. Узус пен окказионализмдер – оппозитивтік (қарама-қарсы тұрған) дүниелер делінген [5, 10]. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігінде нормаға келесі анықтама берілген: норма – тілдің әрбір нақты даму кезеңінде тіл құралдарын қолдану және іріктеу қағидаларының жиынтығы; тіл құрылымына сәйкес келетін, дәстүрлі сипат алған, қарым-қатынас үдерісі кезінде пайдаланылатын барынша тұрақты тілдік бірліктер жиынтығы. Авторлар пікірінше, тілдік құралдардың нормалалылығы тілдің мақсатты-стильдік жіктелуін, саралануын қамтамасыз етеді. Тілдік норма ұғымы Әдеби тіл ұғымымен тығыз байланысты, өйткені әдеби тілге нормалылық тән. Тілдік норма тілдің тұтастығын, жалпыға бірдей түсініктілігін (коммуникативтік жарамдылығын) қамтамасыз етеді, сонымен қатар тілдік норма қозғалмалы, қолданыстың жалпы алғышарттарына тәуелді (коммуникативті нысаналылық), Норманың игерілуін қоғам (білім жүйесі, лексикографиялық еңбектер, көркем әдебиет, бұқаралық ақпарат құралдары және т.б.) саналы түрде реттеп отырады. [6, 230]. Салқынбай А., Абақан Е. пайымдауынша, норма (тілдік норма) – қоғамда байланыс жасау барысында іріктеліп тұрақталған тілдік жүйе. Норма тұрақты тіл құралдары мен оларды қолдану дәрежелері жиынтығы ретінде ұлттық әдеби тілдің ерекше белгісі болып табылады. Кең мағынада: Норма тілдің барлық даму кезеңдерінде де негізгі нышан деп танылады [7, 240]. Еще один ученый Ахманова О.С. определяет норму как принятое речевое употребление

языковых средств, совокупность правил (регламентаций), упорядочивающих употребление языковых средств в речи индивида. Словарь лингвистических терминов [8, 350].

Норма және узус ұғымдары туралы ғылыми көзқарастарды талдау барысында аталған терминдерге берілген анықтамаларды саралап, терминдердің аражігін ашу мақсат етілді. Жоғарыда айтып өткеніміздей еліміздегі тілдік саясаттың жаппай мемлекеттік тілді, яғни қазақ тілін меңгертуге бағытталғандығы нәтижесінде қазақ тілі екінші болып табылатын билингвтер сөйлеуінде ерекше құбылыстар пайда бола бастады. Анықталған құбылыстар нормативті қазақ тілінің ережелеріне кереғар болып келеді. Оларды қате деп есептемей, узуалды құбылыстар деп тануды жөн санаймыз. Себебі, кез келген тілде нормадан бөлек узус құбылысы бар. Узус тілдің қолданыстағы нақты көрінісін айқындайды. Ереже бойынша қолданылуы тиіс тілдік бірліктер іс жүзінде нормаға бағынбай қолданылып жүргенін жиі кездестіруге болады. Қазіргі қазақ тілінде байқалып жүрген узуалды тіл бірліктері уақыт өте келе нормаға айналуы мүмкін. Ол заңды құбылыс. Бүгінгі таңда қазақ тілі Т2 болып табылатын этностық қазақтар сөйлеуінде орын алып жүрген узуалды тіл бірліктерін қазақтілді билингвтер тілінен байқалуы соған дәлел бола алады. Зерттеу респонденттері ретінде алынып отырған қазақ тілі Т2 болып табылатын билингв қазақтар ондай қателерді сезбеуі мүмкін, яғни ол қолданыстың қате құрылғанын білмеуі мүмкін. Себебі, оны аңғару үшін аталған тұлғалардың тілдік құзіреттілігі жеткіліксіз. Уақыт өте келе ол қате тіл иеленушілері арасында жиірек кездесе бастауы мүмкін. Узуалды сипат алған кейбір тіл бірліктері байқатпай нормаға айналу үстінде десек, қателеспейтін шығармыз.

Зерттеу материалы ретінде талданған узуалды сипаттағы қателер зерттеудің алғашқы кезеңдерінде пассив байқау әдісінің көмегімен жинақталды. Байқау барысында қателерді тіркеу тәсілі арқылы жинақталған қате қолданыстарды нақтылау мақсатында зерттеудің екінші кезеңінде парадигматикалық сұрастырым жүргізілді. Парадигматикалық сұрастырым қазақ тілі басым және орыс тілі басым билингв қазақтардың сөйлеуіндегі интерференция сияқты лингвистикалық құбылыстарға байланысты грамматикалық қате қолданыстарды анықтауда нәтижелі болды.

Байқау барысында анықталған билингв қазақтардың сөйлеуіндегі узуалды тілдік бірліктердің 70%-ын грамматикалық қателер құрайтыны анықталды. Грамматикалық қателердің орын алуы біріншіден, билингвтердің қазақ тілінің грамматикасын жеткіліксіз дәрежеде меңгеруімен, екіншіден, бірінші тілі, яғни орыс тілінің тілдік жүйесінің әсер етуінен туындап отырған интерференциямен байланыстырылады.

Мақалада грамматикалық нормаларға бағынбайтын узуалды құбылыстардың ішінен, ең алдымен синтаксистік узустарға талдау жүргізіледі. Қазақ тілінің синтаксисі біршама күрделі жүйе. Жай сөйлем категориясының өзі тілді меңгерушіге қиынға соғады. Тіліміздегі жай сөйлемнің ойды, лебіз бен пікірді білдіретін басты грамматикалық тұлға екені белгілі. Сондықтан да бұл жай сөйлемдердің табиғаты өте күрделі. Оның құрылысы, бір жағынан ойды білдіретін логикалық тұлғалардың құрылысымен ұштасып жатса, екінші жағынан сөйлеуші жүктеген коммуникативтік мүддеге тәуелді болады. Осы диалектикалық байланыс пен тілде туындайтын қайшылықтар жай сөйлемдер жүйесіне әсер етіп, оны қостілділердің меңгеруі үшін күрделендіре түседі. Синтаксистік нормалар негізгі синтаксистік бірліктердің – сөз тіркестері мен сөйлемдердің дұрыс құрылуын талап етеді. Синтаксистік заңдылықтардың ескерілмеуі салдарынан туындаған қателер төмендегідей топтастырылды:

- жайылма сөйлемдерде бастауыш пен баяндауышты қатар қолданып, сөйлемнің тұрлаусыз мүшелерінің сөйлем соңында келуі: *мен ойлаймын бүгін сабақ болмайды; мен келемін ертең жиналысқа; ол айтты кешке звондаймын*

- сөйлемдегі бастауыш орнының сақталмауы: *күзде келеді студенттер; алады студенттер стипендияны жазда;*

- сұраулы сөйлемдердің дұрыс құрылмауы (сұрау мәнді сөздердің сөйлемнің басында келуі) *кім бұл ойды айтты; неге Сіз кешігіп келдіңіз; кімдер барады іссапарға; Сіз зерттедіңіз ба осы мәселені; жинаған тілдік бірліктердің қаншасы термин сіз үшін;*

• баяндауыштардың қалыптасқан орын тәртібін бұзып, кез келген жерге қойылуы: көсемше формасындағы етістікпен сөйлемнің аяқталуы; *жақсы студент сабаққа келеді дәптер ұстап; Сіз өз жауабыңызда айттыңыз оны зерттемедім деп; қазір біздің сарапшыларымыз айтып жатыр жеткілікті зерттелмеді деп; Сіз өздеріңіз айттыңыздар бүгін деп;*

• сөз тіркестерінің байланысу түрлеріне қатысты ережелердің сақталмауы: *студенттердің емтиханы сәтті өтуге тілеймін; сендерге жеңімпаз атануға тілеймін;*

• мағыналық тұрғыда әртүрлі бірыңғай мүшелерді бір баяндауышқа бағындыру: *концертте ән айтып, домбыра, гитара, би тартты;*

• сөйлемде екі бастауыштың (зат есім мен есімдіктің) қатар қолданылуы: *студенттер олар келді; жастар олар қатыссын.*

Қазақ тілі екінші тіл болып табылатын билингв қазақтар сөйлеуінде орын алған синтаксистік сипаттағы узуалды ерекшеліктердің туындауына олардың бірінші тілі, яғни орыс тілінің әсер етіп тұрғанын байқау қиын емес. Жалпы алғанда, билингв қазақтардың сөйлеуіндегі узуалды құбыластардың ерекшелігі де осында, олардың сөйлеуіне алғаш меңгерген орыс тілдері әсер етеді. Келтірілген мысалдардан сөйлем құрау барысында сөздердің орын тәртібінің сақталмағанын көріп отырмыз. Сөйлем басында бастауыш пен баяндауыштың, яғни тұрлаулы мүшелердің қатар келіп, тұрлаусыз мүшелердің олардан кейін қолданылуына орыс тілінің әсер етіп тұрғаны анық. Қазақ тіліндегі сөздердің орын тәртібі типологиялық тұрғыда оның жалғамалы құрылымдық көрсеткіштерінің бірі [9, 42]. Сонымен қоса, жинақталған тілдік материалдар арасынан сөйлеуді көсемше формасымен аяқтау үрдісінің орын алып отырғанын көруге болады. Қазақ тілінде көсемше формасында тұрған сөзбен сөйлем аяқталмайды. Негізгі көсемше сөйлемде пысықтауыштық қызмет атқарады. Бұл жағынан алғанда ол үстеу мен етістікті жалғастырушы буын ретінде әрекет етеді. Көсемшелер құрмалас сөйлемдегі бағыныңқы сөйлемнің баяндауышы қызметін атқара алады.

Жалпы алғанда, әр елде тілдік жағдайдың қалыптасуының немесе өзгеруінің өзіндік ерекшеліктері болуы мүмкін. Қазақстан халқы үшін ұзақ жылдар бойы өмірдің барлық дерлік салаларында қатынас құралы ретінде орыс тілі басым болған. Экстралингвистикалық факторларға байланысты қазақ ұлтының өкілдерінде қазақ тілінде сөйлеу мүмкіндігі болмады. Алайда, тәуелсіздік жылдарында қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе берілген соң елдегі тілдік жағдаят өзгере бастады. Тілдік саясат қазақ тілін қоғамның барлық саласына қазақ тілін енгізуге бағытталды. Мемлекет тарапынан бұл мақсатта түрлі жұмыстар жүргізіліп, арнайы бағдарламалар ұсынылды. Қазақ тілін үйрену қажеттілігі орыс тілі Т1 болған барлық қазақстандықтың алдында тұрған негізгі мәселеге айналды, оны меңгеру орыстілді тұлғалардың басты міндеті болды. Қазақстан қоғамында орыс-қазақ қостілділігі орын ала бастады. Ана тілі немесе бірінші тілі орыс тілі болып табылатын республика азаматтарының мемлекеттік тілді меңгеру мәселесін зерттеу билингвалды, яғни қостілді тұлғаның қалыптасуы мен оған әсер ететін басқа факторларды қарастырумен байланысты. Зерттеудің басты мақсаты қостілділердің сөйлеу ерекшелігін талдау болып табылады. Зерттеушілердің назарынан тысқары қалып жатқан орыс-қазақ қостілділігі зерттеу назарына алынды. Қазақ тілі Т2 болып табылатын барлық этностық қазақтардың сөйлеу тілі лингвистикалық талдауды талап етеді. Себебі, олардың тілінде интерференция салдарынан орын алған нормативтік қазақ тілінің ережелеріне бағынбайтын қолданыстар өте көп. Оларды қате деп санауға келмейді. Сипатына қарай оларды узуалды құбылыстар деп атаған дұрыс.

Зерттеу нәтижесі қазақ тілі екінші тіл болып табылатын қостілді қазақтардың ауызша сөйлеуінде қателердің көптеп кездесетінін көрсетті: сәтсіз таңдалған сөз, дұрыс құрастырылмаған сөйлем, бұрмаланған грамматикалық форма. Ондай қателер қостілді адамның санасында екі тілдік жүйенің өзара әрекеттесуіне байланысты. Қостілділердің қазақ тілінде сөйлеуіне ана тілінің барлық деңгейлерінің (фонетикалық, морфологиялық, лексикалық, синтаксистік) ерекшеліктері мен заңдылықтары әсер етеді. Бұл барлық деңгейде тіларалық интерференцияның орын алуына әкеледі. Зерттеу пәні қостілділердің сөйлеуіндегі узуалды құбылыстар болғандықтан, ең алдымен «бір реттік» қателерді олардан ажырату

мақсаты тұрды. Жалпы алғанда жоғарыда айтылған синтаксистік қателер қазақ тілі екінші тіл болып табылатын этностық қазақтар сөйлеуінде жиілігі жоғары нормадан ауытқу жағдайлары болып табылады. Аталмыш қателердің жиі кездесуі олардың узус дәрежесені көтерілуіне алып келуі ықтимал. Арнайы жүргізілген зерттеу нәтижелері соған дәлел.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. D'Acerno, Maria Rosaria, Three Types of Bilingualism. – 1990. P. 65
2. William P Rivers, Ewam Golonka Third Language Acquisition Theory and Practice The handbook of language teaching 2009/7/15 . – 263 с.
3. Фомин М.М. Теоретические основы обучения третьему языку в условиях естественного координативного и субординативного билингвизма. Якутск. – 1992
4. Петрова А.И. Обучение математической речи в условиях продуктивного билингвизма: психолингвистические аспекты. Психологическая наука и образование, 2004, № 1, С. 55-62
5. Сыздыкова Р. Тілдік норма және оның қалыптануы (кодификациясы). Көп- томдық шығармалар жинағы. Алматы: «Ел-шежіре», 2014. – 94 б.
6. Сүлейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж., Смағұлова Ж.С., Ақанова Д.Х. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. – Астана: «Арман ПВ», 2008. – 392 б.
7. Салқынбай А., Абақан Е. Лингвистикалық түсіндірме сөздік. Алматы: Сөздік –Словарь, 1998. – 304 б.
8. Ахманова О.С. изд. 2-Е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 576 С.
9. Балақаев М., Томанов М., Жанпейісов Е., Манасбаев Б. Қазақ тілінің стилистикасы. Алматы: «Дәуір», 2005. – 256 б.

**Исламова А.Т.
Алматы, Қазақстан**

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ШЕТЕЛ СӨЗДЕРДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Özet: Kazak halkının erken gelişim tarihine bakacak olursak birçok ülke ile her zaman yakın temas halinde olduğunu görebiliriz. Ülkeler arasında eski dostluk ilişkilerinin varlığı, ana dilimizin söz varlığının bileşiminden açıkça görülmektedir. Eski zamanlarda, bir ulus ve başka bir ulus, yalnızca mal, giysi, mutfak eşyaları gibi çıplak şeyleri değil, aynı zamanda manevi zenginlikleri de değiş tokuş ederdi. Özellikle birçok kelime bir dilden diğerine geçmiştir. Yabancı dillerden kelime ödünç almak, eski çağlardan beri özel ilgi gören sorunlardan biridir. Sunulan bilimsel makale, dil bilim de yabancı kelimelerin oluşum ve gelişim tarihinin incelenmesine adanmıştır. Bilimsel çalışmamızın temel görevleri, yabancı kelimelerin çalışma tarihinin teorik temellerinin izini sürmek, özel bir dil grubu olarak yabancı kelimelerin doğasını, bu kelimelerin dile girme yollarını ve geçişlerini belirlemek, ve özellikleri. Bu bağlamda, yabancı kelime kabulü teorisini incelemenin üç aşaması, yabancı unsurların kabulünün sebepleri ve koşulları, nesnelere özellikleri ve alıcı dildeki anlamsal uyumu, bu unsurların işlevsel özellikleri ve diğer birçok yönü ayırt edildi. Dil bilimindeki yabancı kelimelerin dönemlere göre analizi bile bu sorunun hala geçerli olduğunu kanıtlıyor.

Anahtar kelimeler: Yabancı kelimeler, giriş kelimeleri, giriş terimleri, terminoloji, kontaktoloji, giriş kelimeleri.

Summary: Looking at the history of the early development of the Kazakh nation, we notice that they were in constant contact with many countries. The existence of such ancient, friendly relations between nations is evidenced by the rich vocabulary of the native language. In the past, between one people and the second people, the exchange was not only things, cattle, clothes, dishes, but the exchange was carried out and a lot of spiritual wealth. Especially, many words were borrowed from one language to another. The use of foreign words, one of the global issues that require special attention. The presented scientific article is devoted to the study of the formation of foreign words in linguistics and the study of their development history. Determining the theoretical basis of the history of the study of foreign words, clarifying the essence of foreign words as a special group of language, clarifying the ways of their introduction and movement, especially the use of these are the main tasks of our scientific work. In this regard, in the history of the theory of research, three periods are considered separately: the cause and conditions for the adoption of foreign elements, the features of their objective and semantic adaptation in the host language, the functional specificity of these elements and many other parties. The analysis of foreign words with the help of their division into periods in linguistics, proves the relevance of this problem so far.

Keywords: Foreign words, introductory words, introductory terms, terminology, contactology, introductory words.